

УДК 32.01:[327:061.1]

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Олександр Кучик

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 239-41-32,
e-mail: ol_kuchyk@ukr.net*

Проаналізовано етапи становлення понятійного апарату дослідження інституцій багатостороннього співробітництва через призму підходів різних наукових напрямів до вивчення міжнародних організацій. Показано процес трансформації поняття «міжнародна організація» з урахуванням факторів історичного, політичного та економічного характеру, пов'язаних з процесами модернізації та глобалізації.

Ключові слова: міжнародна організація, комісія, союз, політичний реалізм, міжнародний режим.

Проблеми глобального характеру, що постають перед суспільством, ставлять на порядок денний широке коло питань, зокрема підвищення ефективності діяльності багатосторонніх форм співробітництва, орієнтованих на вирішення нагальних проблем широкого кола сфер діяльності людини. Глобальний характер міжнародних відносин та розширення сфер застосування міжнародних організацій привертає все більше уваги до міжнародних організацій серед науковців різних сфер наукового пізнання, починаючи від істориків та економістів і до політологів, філологів, лінгвістів, правників, соціологів, математиків та інших. Питання ідентифікації міжнародної організації розглядають у кожному напрямі під різним кутом зору. Зрештою, і саме визначення міжнародної організації як механізму багатостороннього співробітництва увійшло в науковий обіг не так вже й давно. А динаміка розширення застосування механізмів діяльності міжнародних організацій у сучасній світовій політиці зумовила постановку питання не лише визначення наукового змісту поняття «міжнародна організація», а й з'ясування суті та характеру діяльності цих утворень. Отож видається доцільним зробити короткий історичний екскурс у минуле.

До перших міжнародних організацій часто зачисляють древньогрецькі проксенії та амфіктіонії, які фактично за своїм характером нагадували союзи та об'єднання з визначеними спільними інтересами та принципами функціонування. Характерним явищем у міжнародних відносинах доби середньовіччя та нового часу була наявність військових союзів та коаліцій, головно спрямованих проти тієї чи іншої держави. Тобто, іншими словами, вони були зорієнтовані на здобуття нових ринків та захоплення територій інших держав, а рідше – спрямовані на захист власних територіальних володінь (Антинаполеонівські коаліції на початку XIX ст., Троїстий союз та Антанта

наприкінці XIX – на початку XX ст. тощо). Загалом XIX ст. стало етапним моментом як у розвитку самих організацій, так і в науковому дискурсі, коли проблематика діяльності та функціонування цих інститутів багатостороннього співробітництва значною мірою почала зацікавлювати науковців. Саме це спричинило введення у науковий і повсякденний лексикон терміна «міжнародна організація». Наприкінці XIX ст. такі вирази, як «Міжнародне громадське об'єднання», «Міжнародний офіс» або «Комісія», широко використовували в науковій літературі, що зумовлено існуванням низки «Комісій», «Союзів», «Міжнародних офісів» тощо. Цей термін цілковито відповідав багатьом тогочасним міжнародним організаціям, оскільки такі об'єднання, відділення або комісії насправді мали чітко розмежовані технічні й адміністративні повноваження. Першим прикладом утворення такого характеру була Комісія щодо річки Рейн (1815), яку утворено відповідно до рішень Віденського конгресу, завданням якої була координація здійснення судноплавства по р. Рейн згідно з правилами щодо міжнародних перевезень. Згодом з'явилася подібна комісія по р. Ельбі (1821) і комісія по р. Дунаю (1856) [2, с. 16]. Інститут міжнародних комісій не вичерпувався лише розглядом «навігаційних» питань, а охоплював і низку інших проблем. Серед них можна назвати такі: Комісія державного боргу Туреччини, Комісія для контролю за грецькими фінансами тощо [4, с. 120]. У сучасних міжнародних відносинах конференції й комісії не лише зберегли своє значення як одна із форм багатосторонньої дипломатії, до якої звертаються за необхідності розв'язання численних проблем міжнародно-політичного характеру. У середині XIX ст. створено Поштовий союз, а в другій половині XIX ст. – Комітет Червоного Хреста та низку інших організацій.

Термін «міжнародна організація» у науковий дискурс увів шотландський учений-юрист Джеймс Лорімер [4, с. 120] приблизно 1867 р. в деяких своїх останніх роботах. Праці Лорімера були добре відомими в Англії, а також були перекладені французькою мовою. Німецький публіцист Костянтин Франц 1880 р. виступав із промовою під назвою «Федералізм, як ... принцип ... міжнародних організацій». Отож, вислів набув популярності серед зацікавлених науковців і публіцистів до кінця XIX ст. Досліджуючи феномен міжнародної організації, Георг Єлінек (1882) зачислив термін «міжнародна організація» до галузі вивчення зв'язків між державами. У Німеччині концепція набула популярності завдяки трактату В. Шукінга під назвою «Організація світу» («Die Organisation der Welt») (1908) [14], яку опубліковано у Франції в скороченому варіанті під назвою «Міжнародна організація». У США вираз «міжнародна організація» набув поширення завдяки появі у підручнику «Міжнародні громадські об'єднання» Пола С. Райнша (1911) [13, с. 803–806].

Завершення Першої світової війни та спроби встановлення «справедливого миру» сприяли новому поштовху до розвитку науки про міжнародні відносини загалом та міжнародні організації зокрема. Однією з найвпливовіших у рамках науки про міжнародні відносини XX ст. стала школа політичного реалізму, що сформувалася протягом 1930-х – 1940-х років. Її яскравими представниками стали Рейнхольд Нібур, Ніколас Спайкман, Ганс Моргентау, Джордж Кеннан,

Арнольд Уолферс, Раймон Арон, Генрі Киссінджер, Збігнев Бжезінський та ін. Своєрідним маніфестом політичного реалізму стала книга Г. Моргентау «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу і мир», що вийшла 1948 р., центральною ідеєю якої стало створення раціональної теорії міжнародної політики. Оскільки кожна держава для максимальної реалізації своїх національних інтересів в умовах анархічного середовища сприяє встановленню на міжнародній арені певного балансу сил, «прагнення до влади з боку ряду націй, кожна з яких намагається або зберегти, або порушити status quo, неминуче приводить до конфігурації, що зветь балансом сил, і політики, націленої на її збереження... Баланс сил і політика, націлена на його збереження, є не лише неминучим, але ключовим чинником у співтоваристві суверенних націй» [12, с. 187]. З погляду політичного реалізму саме баланс сил, а не механізми колективної безпеки, з якими часто пов'язують діяльність міжнародних організацій, є єдиним способом забезпечення миру. Виживання держави, з погляду політичного реалізму, не може бути забезпечено виключно покладанням надії на норми міжнародного права або міжнародні організації. З цього погляду реалісти розглядали міжнародну організацію як систему колективної безпеки, покликану забезпечити мирні відносини між державами.

Для доказу останнього Г. Моргентау вдається до аналізу досвіду діяльності Ліги Націй і Організації Об'єднаних Націй щодо спроб реалізації в їхніх рамках ідеї колективної безпеки. У короткостроковій перспективі, на думку Г. Моргентау, система колективної безпеки може мати успіх у збереженні певного балансу сил через тимчасову слабкість потенційних агресорів, але в довгостроковій перспективі спроба заморозити баланс сил, що склався, за допомогою системи колективної безпеки приречена на невдачу. Причину цього автор вбачає в нездійсненності необхідних умов, провідне місце серед яких займає боротьба за владу. На його думку, політичні інтереси ніколи не відійдуть на другий план. «Боротьба за владу – універсальна в часі і просторі і є неспростовним фактом досвіду. Не можна заперечувати, що крізь історичний час, незалежно від соціальних, економічних і політичних умов, держави зіштовхуються один з одним в боротьбі за владу» [12, с. 39]. Великі надії, що поклали на такі інституції, як Ліга Націй і ООН, на думку Г. Моргентау, базувалися на переконанні деяких політиків, що «боротьба за владу на міжнародній арені може бути викорінена» [12, с. 38]. Термін «міжнародна організація» поступово почали вживати й щодо міжнародних організацій. Так, термін «міжнародна організація» непрямо згадано у статті 23 Статуту Ліги Націй, яка передбачає створення спеціалізованих міжнародних організацій з метою сприяння міжнародному співробітництву. Створення Міжнародної організації праці (МОП) є прямим наслідком статті 23. Однак у статті 24 Статуту продовжували використовувати такі старі найменування для тогочасних організацій, як «міжнародна служба», «бюро» або «комісія». «Всі міжнародні бюро, раніше установлені колективними договорами, – йдеться в статті 24 Статуту, – будуть, під умовою згоди Сторін, поставлені під керівництво Ліги. Інші міжнародні бюро і комісії з врегулювання справ міжнародного значення,

які будуть створені згодом, будуть поставлені під керівництво Ліги» [7]. Зрештою, статті 23 і 24 були застосовані Лігою Націй з метою закріпити її ідентичність як глобальної організації з універсальними цілями під назвою Ліга, прямо не вказуючи на статус Організації.

Беручи це до уваги, Г. Моргентау, а також інші представники політичного реалізму зовсім не заперечують можливості створення міжнародних організацій – своєрідних «шлюбів за розрахунком», підкреслюючи при цьому, що «більшість націй співпрацює в їх рамках для просування власних інтересів» [12, с. 295]. Іншими словами, міжнародні організації стають ще однією ареною реалізації боротьби за владу. «Проблема міжнародної організації за своєю суттю не відрізняється від проблеми будь-якої організації, ... в цьому значенні для сім'ї, також відноситься і до профспілкової робочої організації, політичної партії, міжнародної організації» [4, с. 516]. Отож, реалісти не виокремлюють міжнародну організацію як абсолютно чистий формат співпраці, а відводять їй (міжнародній організації), зазвичай, компетенцію вирішення проблем колективної безпеки. Це було доволі аргументованим у зв'язку з вимогою часу, оскільки питання збереження миру на той час залишалось одним з ключових. Це однаково стосувалося як Ліги Націй, так і Організації Об'єднаних Націй, створеної як гаранта миру після завершення Другої світової війни. Щоправда, утворення ООН не лише спричинило певний прогрес на шляху утвердження терміна «міжнародна організація» не в науковому дискурсі, а й зумовило його значно ширше застосування у політичній діяльності на міжнародній арені. Лише після Другої світової війни виникла загальна концепція міжнародної організації, яку схвалили міжнародні організації і самостійно прийняли таку назву. Преамбула Статуту Організації Об'єднаних Націй закінчується конкретною вказівкою на те, що сторони, які підписали документ, «створюють міжнародну організацію під назвою Організація Об'єднаних Націй» [6].

Загалом, з точки зору функцій міжнародних організацій, характерною рисою західної політичної науки стало зародження й доволі бурхливий розвиток окремого напрямку в теорії міжнародних організацій. Власне ідея творення міжнародних політичних механізмів колективних дій, спрямованих на реалізацію колективної безпеки, зумовила трактування цього явища, насамперед як, політичного механізму з притаманними нормативно-правовими елементами. Яскравим прикладом може слугувати трансформація бачення системи колективної безпеки, спроби створення якої робила Ліга Націй, утворена Паризькою мирною конференцією, та ООН, що була створена після завершення Другої світової війни. Якщо у першому випадку Пакт Ліги відображав концепцію колективної безпеки «у вигляді простого об'єднання суверенних держав, які мають власні інтереси й тому від кожної держави очікували однакового розуміння власного внеску для гарантування колективної безпеки». Однак історичний досвід показав безпідставність саме такої системи підходів. На відміну від Ліги Націй, створена Організація Об'єднаних Націй була заснована на концепції відмови від застосування сили чи погрози силою у міждержавних відносинах. Для організації ефективного гарантування глобальної

колективної безпеки було укладено універсальний (глобальний) суспільний договір про гарантування загального миру і безпеки (Статут ООН). Отож, система колективної безпеки, передбачена Статутом ООН, підвалинами якої мали стати заборона застосування сили або погрози силою та система примусових заходів проти агресії, мала б бути «більш розвиненою» [3, с. 525], ніж колективна безпека в рамках концепції діяльності Ліги Націй.

Водночас слід наголосити на тому, що система організацій, утворених під егідою ООН, включає увесь спектр питань міжнародної політики і, безумовно, у цьому контексті варто зосередити увагу на питанні визначення ролі міжнародних організацій у політичних справах загалом та питаннях ефективного забезпечення миру та безпеки зокрема. Безумовно, що розширення сфер колективних дій вплинуло й на розширення трактування міжнародних організацій з точки зору їхніх функціональних особливостей.

З іншого боку, як уже зазначалося, ООН малала на меті не лише самоідентифікувати себе як міжнародну організацію, а й дати визначення такої організації для вживання як поняття. У цьому контексті комісія міжнародного права ООН робила неодноразові спроби сформулювати «офіційне» визначення міждержавної організації. Уперше 1950 р. це було зроблено англійським професором Дж. Брайерлі. У своїй доповіді Комісії він запропонував таке визначення: асоціація держав, що має загальні органи і заснована на договорі. Шість років опісля Дж. Фітцморис, що змінив свого колегу і співвітчизника на посту спеціального доповідача з права міжнародних договорів, визначив міждержавну організацію так: «поняття міжнародної організації означає колектив держав, заснований договором, з конституцією і загальними органами, що має юридичну особу і є суб'єктом міжнародного права з правом укладання угод». Спеціальним доповідачем Комісії з питання про відносини між державами і міждержавними організаціями єгипетським професором А. Ель-Еріаном 1968 р. було запропоновано ще одне визначення: «міжнародна організація – це асоціація держав, заснована договором, що володіє конституцією і загальними органами і має юридичну особу, відмінну від особи держав-членів» [5, с. 329–331]. Отже, було зроблено перші кроки щодо визначення правової природи договорів, укладених у рамках та під егідою міжнародних організацій. Це спричинило підвищений інтерес правників до питань правової природи міжнародних договорів, що стало предметом глибокого аналізу юридичної науки як у Західній Європі, так і в США та СРСР. Радянська школа акцентувала увагу головно на механізмах укладення та правосуб'єктності міжнародно-правових документів, укладених у рамках міжнародних організацій. А от політична наука (або ж суспільна) не розглядала міжнародну організацію як механізм колективної безпеки, а радше як арену класової боротьби чи пропаганди власних політичних цілей, що само по собі наближало марксистський в основі підхід з реалістичним підходом щодо розгляду організації як місця перетину інтересів впливу та влади. Цим, мабуть, можна пояснити недостатню увагу дослідників-суспільників радянського періоду до проблематики міжнародних організацій.

Не відкидаючи заслуги юридичної науки у сфері тлумачення сутності міжнародних організацій, слід звернути увагу на політичний характер спільної волі суверенних держав використовувати організації як арену колективних дій, а також механізм задля реалізації та втілення у життя спільних потреб.

Отже, на сучасному етапі можна виокремити три концепції міжнародних організацій, а саме: як інструментів реалізації спільних цілей та інтересів, місця подій і учасників [8; 15]. Міжнародні організації часто розглядають як інструмент, за допомогою якого держави переслідують свої власні інтереси. В результаті політичні процеси переважно відображають інтереси саме найвпливовіших держав-членів.

Міжнародні організації більше нагадують арену міжнародних подій, ніж просто інструмент державної політики. У цьому сенсі міжнародні організації є постійними інститутами дипломатії переговорів, у яких держави можуть обмінюватися інформацією, засуджувати або виправдовувати певні заходи та координувати свої національні політичні стратегії. Наприклад, ООН часто розглядають як арену міжнародної екологічної політики [15] чи розширення сфер функціонування міжнародних організацій [1].

Сприйняття міжнародних організацій як арени наголошує на тому, що держави-члени є основними зацікавленими сторонами, в той час як третя концепція міжнародних організацій базується на припущенні, що держави або об'єднують, або делегують свій суверенітет для того, щоб міжнародні організації самостійно набували рис, характерних корпоративним сторонам [11, с. 67].

Отже, таке різноманіття у підходах до визначення міжнародних організацій дає підстави твердити, що міжнародні організації є специфічною категорією міжнародних політичних інститутів. Зокрема, можна виділити два види міжнародних організацій: міжнародні організації як інститути колективних дій, а також міжнародні режими. У цьому контексті і перші, і другі є міжнародними соціально-політичними інститутами, які характеризуються певними моделями поведінки, що базується на основі міжнародних норм і правил, які в аналогічних ситуаціях сприяють зближенню взаємних позицій та очікувань. Попри це, міжнародні режими завжди належать до конкретних сфер діяльності (обмеження озброєнь, подолання проблем руйнування озонового шару Землі тощо), оскільки такі важливі глобальні питання потребують глобального вирішення. Отже ці питання стають предметом діяльності галузевих чи спеціалізованих політичних механізмів міжнародного характеру. Міжнародні режими – це міжнародні інститути, які діють у конкретних сферах, характеризуються основними принципами, нормами, правилами і процедурами прийняття рішень, навколо яких сходяться поведінкові очікування. Міжнародні режими не функціонують як суб'єкти [10].

Скажімо, на відміну від такого міжнародного режиму, Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Співдружність Незалежних Держав є прикладами організацій, що працюють в декількох сферах діяльності. З цього погляду можна припустити функціонування кількох міжнародних режимів у

рамках тієї чи іншої організації. Тому в даному випадку мова може йти про міжнародний політичний механізм, що поєднує і міжнародний режим і власне міжнародну організацію, та демонструє доволі складну аналітичну модель співіснування організації та режиму.

На перший погляд тісний зв'язок між цими двома формами міжнародних установ може здаватися нечітким. Однак необхідно розрізнити три типи співвідношень (зв'язків) між міжнародними режимами і міжнародними організаціями, які зрештою базуються на різних рівнях абстракції [9, с. 20].

Отже, можна констатувати, що міжнародна організація як інститут міжнародного політичного співробітництва пройшла доволі складний шлях становлення та трансформації. Це, у свою чергу, зумовило неоднозначність оцінок та визначень поняття «міжнародна організація» та його смислового наповнення. У сучасній політичній науці важливою залишається розробка комплексного підходу до трактування багатосторонніх механізмів співробітництва між державами – міжнародних організацій як важливого елемента системи міжнародних відносин. Відповідно, розробка моделі функціонування різних типів міжнародних організацій повинна стати основою для ефективного відстоювання власних національних інтересів у рамках міжнародних політичних інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кучик О. С. Функціональні особливості діяльності міжнародних організацій // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – Випуск 16. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 100–106.
2. Ломагин Н. А. Международные организации: теория и практика деятельности // Уч. пособие. Н. А. Ломагин – СПб : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1999.
3. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / П. Маланчук Пер. з англ. – Харків : Консум, 2000. – 592 с.
4. Морозов Г. И. Международные организации. Некоторые проблемы теории / Г. И. Морозов. – 2-е изд. – Москва : Мысль, 1974. – 332 с.
5. Організація міжнародна / Український дипломатичний словник : за ред. М. Мальського, Ю. Мороза. – Київ : Знання, 2011. – 495 с.
6. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/documents/charter/index.shtml>.
7. Устав Лиги Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.istorik.ru/library/documents/nations_league/index.htm
8. Archer Clive. International Organisations / Clive Archer / 3rd edition. – London : Routledge, 2001.
9. Bedarff Hildegard. Die Wirkung internationaler Institutionen auf die Energie- und Umweltpolitik: Weltbank, EU und Europäische Energiecharta in Polen und in der Tschechischen Republik / Hildegard Bedarff. – Münster, 2000.

10. *Krasner Stephen D.* Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables / Stephen D. Krasner. – New York : Cornell University Press, 1983.

11. *Moravcsik Andrew.* The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht / Andrew Moravcsik. – New York : Cornell University Press, 1998.

12. *Morgenthau Hans J.* Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace / Hans J. Morgenthau / 6th ed. Revised by Kenneth W. Thompson. – New York : McGraw-Hill, 1985.

13. *Potter Pitman B.* Origin of the Term «International Organization» / Pitman B. Potter // American Journal of International Law. – 1945. – Vol. 39. – № 4. – P. 803–806.

14. *Schücking Walther.* Die Organisation der Welt / Walther Schücking. – Leipzig : Kröner, 1909.

15. *Rittberger Volker.* Vereinte Nationen und Weltordnung: Zivilisierung der internationalen Politik? / Volker Rittberger, Martin Mogler & Bernhard Zangl. – Opladen : Leske & Budrich, 1997.

Стаття надійшла до редколегії 25.10.2011 р.

Прийнята до друку 05.05.2012 р.

EVOLUTION OF NOTION «INTERNATIONAL ORGANIZATION»: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Oleksandr Kuchyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Sichovykh Stril'tsiv St., 19, Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-41-32,
e-mail: ol_kuchyk@ukr.net*

The stages of establishing a set of notions of the research of multilateral cooperation institutions through the perspective of various scientific approaches to studying international organizations have been analysed. Transformation process of the notion «international organization» has been revealed with the account of historical, political and economic factors, related to modernization and globalization processes.

Key words: international organization, commission, union, political realism, international regime.

**ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ****Александр Кучик**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Сечевых Стрельцов, 19, г. Львов, Украина, 79000, тел. (032) 239-41-32,
e-mail: ol_kuchuk@ukr.net*

Проанализированы этапы становления понятийного аппарата исследования институций многостороннего сотрудничества сквозь рассмотрение подходов разных научных направлений к изучению международных организаций. Показан процесс трансформации понятия «международная организация» с учетом факторов исторического, политического и экономического характера, связанных с процессами модернизации и глобализации.

Ключевые слова: международная организация, комиссия, союз, политический реализм, международный режим.